

УДК 930.2:801.82](477)»16/17»

Затилюк Ярослав Володимирович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9666-2708>,

кандидат історичних наук,

науковий співробітник,

Інститут історії України,

Національна академія наук України,

старший науковий співробітник,

Національний музей історії України,

Київ, Україна

e-mail: yaroslav.zatyluk@gmail.com

ПАНЕГІРИК ГЕТЬМАНУ ІВАНУ САМОЙЛОВИЧУ У «СКАРБНИЦІ ПОТРЕБНИЙ» ЙОАНИКІЯ ГАЛЯТОВСЬКОГО (1676) ТА ВИТОКИ КОЗАЦЬКИХ ІСТОРИЧНИХ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ ПОЧАТКУ ХVІІІ СТ.

Аналізується панегірик гетьману І. Самойловичу у передмові до видання «Скарбниця потрібная» Йоаникія Галятовського. Простежується вплив твору на спроби сформувані загальної концепції козацької історії наприкінці ХVІІ – на початку ХVІІІ ст.

Ключові слова: «Скарбниця потрібная», Йоаникій Галятовський, панегірик, козацьке минуле, компіляції, історичний наратив.

«Скарбниця потрібная» Йоаникія Галятовського 1676 р. була задумана на уславлення чудотворної ікони Богородиці чернігівського Єлецького монастиря. Іван Самойлович був патроном-покровителем цієї обителі, тож очікуваним є вміщення у виданні пишномовної похвали гетьману. Його прославлення супроводжено відзначенням чеснот всього Війська Запорозького. Серед першодостоїнств усіх – військова звитяга у боях із невірними (у переліку спеціально виділено битву під Хотиним 1621 р. на чолі із гетьманом П. Сагайдачним) та акцент на шляхетному походженні усіх козацьких керманичів. Цю заявку підкріплено згадкою першого гетьмана, яким названо Предслава Лянцкоронського, і підкресленням того, що він «із дому сенаторського». Наступним, третім за порядком достоїнством виступає у похвалі «шляхетне» походження козацького імені. І тут Галятовський в якості однієї з версій наводить думку «деяких мудрих людей» про походження козаків від хозар. Із посиланням (причому точним) на польськомовну «Хроніку Стрийковського» 1582 р. він розповідає про давніх хозар та їх підкорення київським князем

Святославом. А від себе додає асоціацію цього народу із козацькими предками.

З легкої руки Сергія Плохія дослідники вважають це «риторичне подобенство» Галятовського першою спробою конструювання козацького історичного міфу, що знайшов своє остаточне втілення у козацьких літописах Величка і Грабянки (Plokyh S. *The Origins of the Slavic Nations: Pre-Modern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus*. Cambridge: Mass., 2006. P. 341). Однак належить уточнити, що у масштабі всього тексту панегірика у «Скарбниці потрібній» риторичний аргумент про козаків-хозар має другорядне значення. Сам автор прямо заявляє, що пристає на версію «інших людей мудрих» про походження назви козаків від зодіакального знаку Козерога і вважає це кращим свідченням для похвали цієї спільноти.

Насправді значення тексту панегірика Й. Галятовського полягає у тому, що саме тут уміщено козацькі історичні діяння від «першого» гетьмана до звитяжества козаків під Хотиним 1621 р. на чолі з П. Сагайдачним. Їх скопільовано з видань польських хронік А. Гваньїні і Й. Бельського. Прославлення Й. Галятовським козацьких діянь у виданні богородичних чуд мало резонанс, провокувало інтерес ранньомодерного українського соціуму до козацької історії, а також формувало запит на її створення. Тож уже невдовзі у третьому виданні «Синопису» 1680 р. з'явилися кілька прикінцевих розділів про звитяги козацького війська та гетьмана під Чигирином у 1677–1678 рр. Водночас у стінах Києво-Печерського монастиря економ Пантелеймон Кохановський в одній зі своїх компіляцій – «Обширному Синописі руському» – скомпонував коротку історичну «Повість про початок козаків» (місце збереження: відділ рукописів російської національної бібліотеки. Ф. 550. Ф. IV. 215). Цей текст (у збірнику на арк. 232 зв.–233) можна вважати однією з перших після 1630-х рр. спроб сформулювати короткий наратив про козацьке минуле. Кохановський згрупував у стрункий виклад всі згадки про козацькі діяння, розсіпані в різних місцях у панегірику Галятовського. А це в свою чергу є свідченням того, що останній став для своїх сучасників інтелектуальним стимулом для винайдення окремої козацької «схеми історії».

Наступною спробою сформулювати концепцію козацького минулого можна вважати коротку главу про хозар у «Житті святих Константина і Мефодія» Димитрія Туптала 1700 р. У ній син козацького сотника розвинув ідею Й. Галятовського про давніх

козаків-хозар і спробував схематично простежити їх зв'язок із сучасними йому козаками. Підставою для цього могла послужити відповідна глава Густинського літопису, створеного у 1630-х рр. в оточенні київського митрополита Петра Могили. В останньому, правда, нічого не йшлося про хозарські першовитоки, проте пропонувалося концептуальне пояснення козацьких діянь із перспективи всієї киево-руської історії.

Через якийсь час ідеї церковних інтелектуалів Йоанікія Галятовського та Дмитрія Туптала стануть основою для концептуальної розробки цілісного наративу козацького минулого в «Літописі Грабянки» – першій і найавторитетнішій історичній синтезі для всього XVIII ст.

UDC 930.2:801.82](477)»16/17»

Yaroslav Zatylyuk,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9666-2708>,

Candidate of Historical Sciences,

Research Associate,

Institute of History of Ukraine,

National Academy of Sciences of Ukraine,

Senior Research Associate,

National Museum of the History of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: yaroslav.zatylyuk@gmail.com

**THE EULOGY TO HETMAN IVAN SAMOYLOVYCH IN THE
SKARBNYCIA POTREBNA BY IOANIKII HALIATOVSKI AND THE
ORIGINS OF THE HISTORICAL REPRESENTATIONS OF THE
COSSACKS AT THE BEGINNING OF THE 18TH CENTURY**

The article presents analysis of the eulogy to Hetman I. Samoilovich in the preface to the book *Skarbnycia potrebna* by Ioanikii Galiatovskiy. It demonstrates the impact of this work on the first attempts to develop a holistic narrative of the Cossack history in the end of the 17th and the beginning of the 18th centuries.

Keywords: *Skarbnycia potrebna*, Ioanikii Galiatovskiy, eulogy, Cossack past, compilations, historical narrative.